

Кудінова А.В., Верба Д.В.

ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ СПОЖИВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню глобальних трендів модифікації національних моделей споживання, взаємозв'язку рівня доходів та диверсифікації/концентрації споживчих видатків. Міжнародні порівняння виявили наявність певної «стереотипізації» споживчої поведінки: рівень доходів в країні нижчий за 17780 дол. США на рік на особу не дозволяє переважній більшості домогосподарств подолати домінування видатків на першочергові потреби, тому зростання доходів залишається для них визначальним чинником диверсифікації споживчого бюджету. Досягнення країною зазначеного рівня доходів, з одного боку, пов'язано з високою диверсифікацією споживчих видатків, зростанням економічних можливостей домогосподарств споживати блага, пов'язані з розвитком людських ресурсів, з іншого, супроводжується спаданням впливу доходів на міру диверсифікації споживчих видатків.

Ключові слова: диверсифікація/концентрація споживчих видатків, національна модель споживання, відносини споживання.

Постановка проблеми. Останні 100-150 років розвитку людства ознаменувались помітним зростанням індивідуальних доходів, підвищенням доступності першочергових благ для широких верств населення, збільшенням резистентності навіть найменш заможних верств суспільства щодо коливань кон'юнктури національних та глобальних ринків сировини і продовольства. Зазначені зміни не могли не відобразитися на структурі споживання, яка може розглядатися і як чинник змін в структурі національного виробництва, і як основа поліпшення умов накопичення людського капіталу. Зокрема, зниження частки видатків на продукти харчування, по-перше, створює потенціал розвитку для галузей, яким властиві значно вища за аграрний сектор частка доданої вартості в ціні продукції та краща структура попиту на працю. По-друге, вивільнює кошти від задоволення поточних фізіологічних потреб, розширюючи можливості для домогосподарств інвестувати в накопичення власного людського капіталу (збільшуючи витрати на освіту, медицину, інші блага, необхідні для підвищення соціальної мобільності).

Відповідно, дослідження національних моделей споживання, визначення глобальних трендів взаємозв'язку зростання доходів та диверсифікації споживчих видатків необхідне для оцінки потенціалу як позитивних зрушень в структурі національного виробництва, так і

розширення участі домогосподарств в фінансуванні інвестицій в накопичення людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження відносин споживання, їх національної специфіки присвячені багаточисельні праці як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Зокрема роботи Л.Ерхарда, О.Беляєва (дослідження взаємозв'язку споживання та суспільного добробуту); О.Давидова, В.Суп'яна, Я.Бергера (національні особливості споживчих відносин); А.Чаї, А.Монети, І.Мінакова, А.Бурдейного (інтегрованості ресурсів домогосподарств в сучасній економіці); Дж.Сила, Г.Тейла, А.Регмі (вивченню міжнародних споживчих моделей).

Світова практика дослідження національних моделей споживання виходить з наступних методологічних положень.

По-перше, в якості кількісної первинної базової характеристики структури споживання такі дослідження використовують структуру сукупних споживчих витрат домогосподарств, а саме вектор питомих ваг видатків на окремі товарні групи. Використання саме відносних показників, а не показників абсолютних обсягів споживання відбиває еволюцію математичного апарату моделювання агрегованих показників споживання. Первинна математична форма базової моделі залежності споживання від доходу (Rotterdam model) [7] передбачала використання показників абсолютних обсягів споживання певних товарних груп, а не їхніх питомих ваг в структурі споживчих видатків:

$$d(\log q_i) = \eta_i d(\log Q) + \sum_{j=1}^n \gamma_{ji} d(\log p_j), \quad (1)$$

де: q_i – обсяг попиту на i -те благо (товарну групу); $d(\log q_i)$ – зміна реальних видатків на i -те благо (товарну групу); $d(\log Q)$ – зміна реального доходу споживача; η_i – еластичність попиту на i -

© Кудінова Алевтина Віталіївна, к.е.н., доцент кафедри політичної економії, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», тел.: +380503824938, e-mail: alevtina.kudinova11@gmail.com

Верба Денис Володимирович, к.е.н., доцент кафедри політичної економії, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», тел.: +38066768 44 11, e-mail: ra07@ukr.net

е благо за доходом; p_j – ціна j -го блага; γ_{ji} – компенсована перехресна цінова еластичність попиту між благами i та j ; n – кількість благ в споживчій корзині.

Проте така математична форма передбачає постійну граничну норму заміщення благ (i , відповідно, граничну зміну попиту) залежно від зростання доходу. А це суперечить одному з важливих положень теорії споживчої поведінки – із зростанням доходів та фізичних обсягів споживання благ граничний приріст попиту на ці блага зменшується. Тому наведений алгоритм був трансформований Тейлом [7], шляхом помноження лівої й правої сторони на w_i (частка i -го блага (товарної групи) в споживчому бюджеті), що дало:

$$w_i d(\log q_i) = \theta_i d(\log Q) + \sum_{j=1}^n \pi_{ji} d(\log p_j) \quad (2)$$

де: π_{ji} – дорівнює $w_i \gamma_{ji}$ і відображає коефіцієнт перехресної цінової еластичності Слуцького.

Відповідно, в якості залежного показника, що характеризує місце певного певної товарної групи в системі споживчих уподобань населення використовується її питома вага, а вектор таких питомих ваг – характеризує структуру споживання групи споживачів (населення). Годі специфіку національних моделей споживання виражають, по-перше, відмінності такого вектору певної країни, від аналогічних векторів інших країн; по-друге, відмінність реакції цього вектору на дію чинників структури споживання в певній країні від реакції, передбаченої трендом по багатьом країнам [5].

По-друге, пояснення структури споживчих витратків в контексті зміни доходів домогосподарств та відносних цін по товарних групах, реалізується переважно в рамках моделей «*Florida-PI*» (дослідження пропорцій розподілу бюджету між широко агрегованими товарними групами) та «*Florida-Slutsky*» (дослідження пропорцій розподілу бюджету між конкретизованими видами товарів, наприклад, між видами продуктів харчування) [6].

По-третє, дослідження зв'язку «дохід-споживання» ґрунтується на «сильному формулюванні» закону Енгеля – подвоєння реальної купівельної спроможності домогосподарства зумовлює скорочення частки витратків на харчування приблизно на 10 в.п. [3]. Вважається, що саме скорочення частки продуктів харчування в складі споживчих витратків типового домогосподарства стало основою диверсифікації споживчого бюджету, підвищення рівня свободи споживача та, відповідно, уможливило довгострокову еволюцію споживчої поведінки протягом ХХ ст.

По-четверте, вважається, що значущим вираженням еволюції національної моделі

споживання в міру зростання національного доходу виступає зростання диверсифікації споживчих витратків домогосподарств – тобто зростання рівномірності їх розподілу між різними групами благ. Відповідно, концентрація споживчих витратків навколо харчових продуктів або груп товарів, що задовольняють потреби першої необхідності, є ознакою нижчого шаблю еволюції національної моделі споживання, а рівномірний розподіл витратків із широкою економічною базою витратків на розвиток людського потенціалу – ознакою високого рівня прогресу національної моделі споживання.

Ґрунтуючись на викладених вище методологічних положеннях, ми спробуємо уточнити класифікацію національних економічних систем за етапом еволюції їх національної моделі споживання та позиціювати такі моделі за ознакою близькості (віддаленості) від глобальних трендів еволюції структури споживчих витратків в міру зростання національного доходу й купівельної спроможності домогосподарств.

Формулювання цілей статті.

Використовуючи поширені в сучасній теорії споживчої поведінки економетричні методи, дослідити глобальні тренди зв'язку рівня доходів з концентрацією/диверсифікацією споживчих витратків домогосподарств та випадки відхилення від таких трендів.

Опис основного матеріалу дослідження.

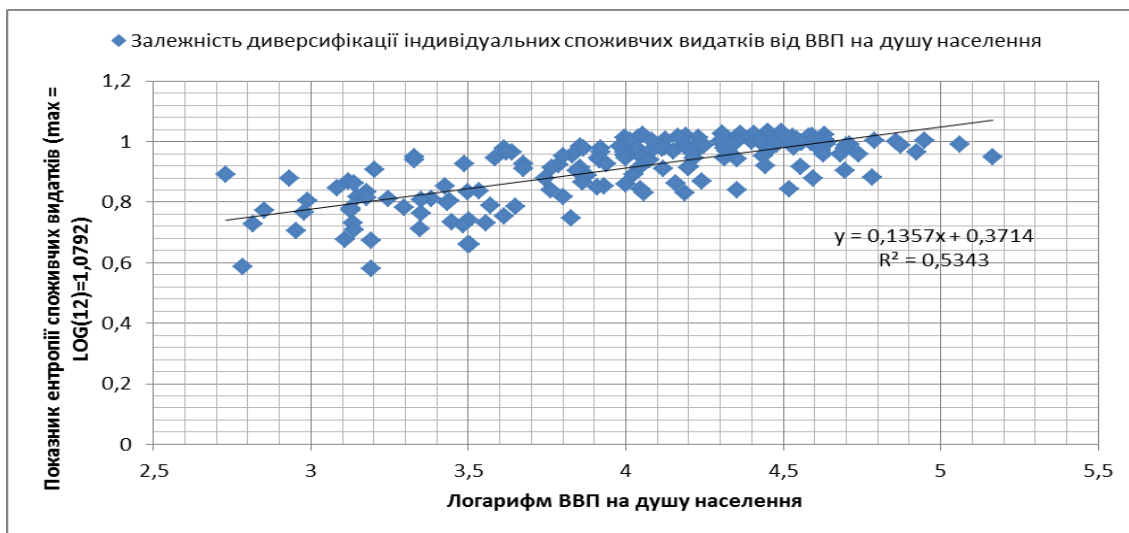
Теза, що країнам з вищими доходами властива менша концентрація споживчих витратків, а країнам з нижчими – відповідно більша отримала вагомі статистичні підтвердження (посилання).

Проте така деконцентрація (заснована на подоланні концентрації витратків в межах однієї товарної групи) має межі, що можуть бути визначені суто математично. Як тільки питома вага такої домінуючої товарної групи скорочується нижче $1/n$ (де n – кількість товарних груп, між якими розподіляється бюджет), подальше її зниження вже не сприятиме зменшенню оцінки сконцентрованості споживчих витратків. Резерви деконцентрації споживчих витратків пов'язані з вирівнюванням розподілу бюджету між іншими товарними групами (максимальна диверсифікація витратків спостерігається за рівності всіх питомих ваг $1/n$, мінімальна – за концентрації 100% витратків в одній товарній групі). Зокрема, в широко цитованій роботі західних вчених оцінюється внесок окремих блоків споживчих витратків в диверсифікацію споживчого бюджету (як суми диверсифікації між нехарчовими товарними групами і диверсифікації між харчовими і нехарчовими товарами), доводиться існування певної межі диверсифікації споживчих витратків,

що досягли деякі країни з найбільш високими доходами на душу населення [2].

Для кількісної оцінки міри диверсифікації ми скористасємось показником ентропії розподілу індивідуальних споживчих витратків, що поширено використовується в сучасних роботах західних науковців (посилання). Важливою перевагою цього показника є його придатність для групування витратків домогосподарств та оцінки внеску таких сформованих автором груп у загальний показник ентропії.

Отримані нами результати загалом підтверджують тезу про зростання диверсифікації споживчого бюджету із підвищенням розмірів доходів та купівельної спроможності домогосподарств. Так, класична для дослідження споживчих паттернів функція залежності характеристики структури споживання від логарифму розмірів душевих доходів виявляє виражену позитивну залежність показника ентропії індивідуальних споживчих витратків від розміру душевих доходів (рис. 1).

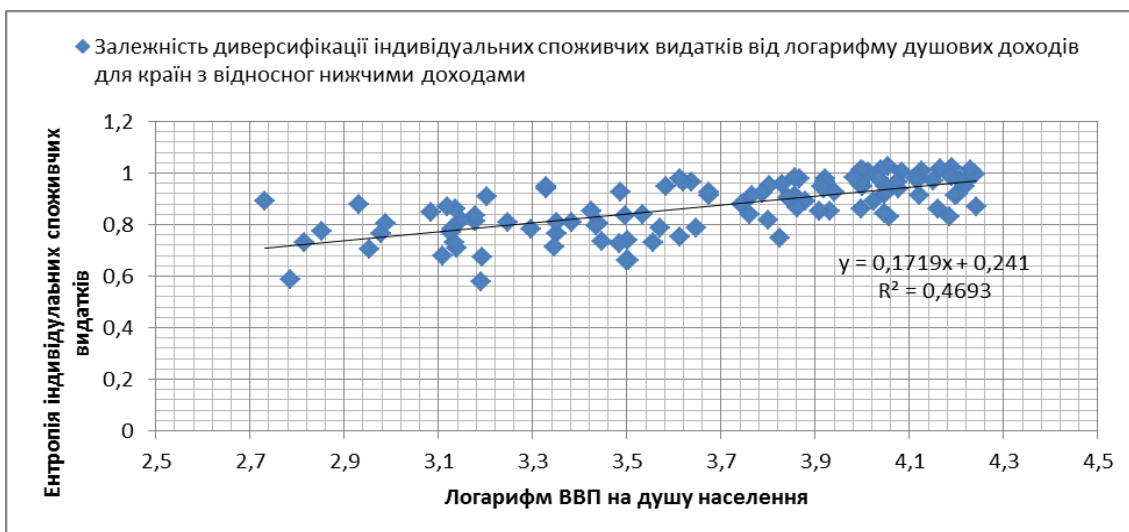
Рис. 1. Залежність диверсифікації індивідуальних споживчих витратків від ВВП на душу населення*

* Побудовано авторами за даними [4]

Аналіз розподілу загальної кількості спостережень відносно лінії тренду дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, розрахована за даними 177 країн і територіальних утворень лінійна функція залежності ступеню диверсифікації індивідуальних споживчих витратків від логарифму душевих доходів виокремлює два типи залежності диверсифікації від доходів.

Перший тип залежності домінує приблизно до рівня доходу Туреччини – 17780,89 дол. на особу в рік, що дає значення $LOG(R) = 4,25$. Він характеризується достатньо вираженою позитивною залежністю диверсифікації індивідуальних споживчих витратків від розмірів душевого доходу (рис. 2).

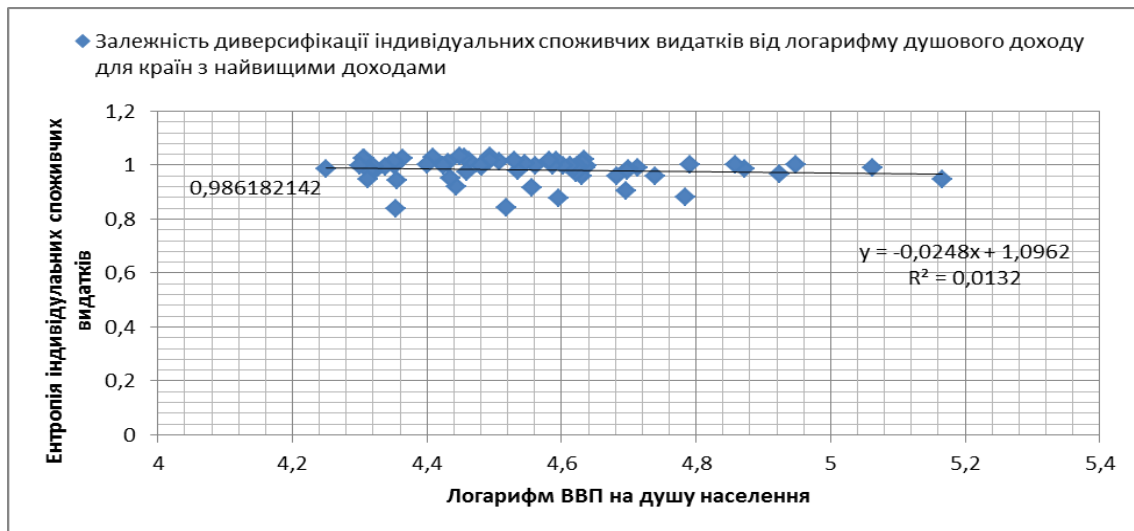

Рис. 2. Залежність диверсифікації індивідуальних споживчих витратків від логарифму душевих доходів для країн з відносно низкими доходами *

* Побудовано авторами за даними [4]

Досягнення країною рівня доходу Туреччини (значення пояснюючої змінної більше за 4,25), обумовлює зміну характеру залежності ентропії індивідуальних споживчих витратків від доходів: моделювання дає від'ємне значення коефіцієнту

біля значення логарифму душевого доходу, що означає домінування оберненої залежності між розмірами душевого доходу й мірою диверсифікації індивідуальних споживчих витратків (рис.3).

Рис. 3. Залежність диверсифікації індивідуальних споживчих витратків від логарифму душевого доходу для країн з найвищими доходами*

* Побудовано авторами за даними [4]

Тим самим підтверджується гіпотеза західних дослідників щодо існування «межі насичення потреби в диверсифікації споживчого бюджету». До цієї межі зростання рівня доходів супроводжується посиленням диверсифікації споживчих витратків (воно відображає зростання економічних можливостей споживачів та конкуренцію різних галузей економіки за кошти споживчого бюджету, які вивільняються від задоволення потреб першої необхідності – харчування, одягу, житла). Після досягнення цієї межі домінування витратків, що пов'язані з задоволенням поточних і першочергових потреб, долається, розподіл витратків між функціональними напрямками настільки вирівнюється, що зростання доходів не супроводжується помітним нарощенням диверсифікації споживчого бюджету [1].

По-друге, згідно отриманої нами функції, рівню доходів 17780 дол. на особу на рік (логарифм такого доходу дорівнює 4,25) відповідає рівень диверсифікації індивідуальних споживчих витратків 0,948, що відображає насичення потреби в диверсифікації споживчого бюджету – за глобальними даними після досягнення цього рівня починає домінувати тенденція до зниження рівня диверсифікації. Відповідно, значення залежної змінної 0,948 ми використовуватимемо в якості другої формальної межі класифікації країн за ознакою диверсифікації індивідуальних споживчих витратків і виділення типів національних моделей споживання.

Отже, ми отримали точку, що задається біфуркаційними значеннями логарифму душевого ВВП (4,25) і ентропії споживчого бюджету (0,948). Якщо провести через цю точку вертикальну і горизонтальну лінії, ми розділимо всю площину позиціонування країн за залежністю диверсифікації від душевого доходу на чотири квадранти. Відповідно, країни, що потрапили до кожного з квадрантів формують одну групу та ілюструють певний тип національних моделей споживання (табл.1).

Перша група (лівий нижній квадрант) – найчисельніша, включає країни з рівнем доходів до 17780 доларів США на рік на особу, значенням пояснюючої змінної меншим за 4,25, показником диверсифікації споживчих витратків меншим за 0,948. Ці країни ще не подолали домінування витратків на першочергові потреби (харчування, одяг, житло), відповідно зростання доходів залишається для них визначальним чинником підвищення диверсифікації споживчих витратків.

Друга група (лівий верхній квадрант) – включає країни з відносно нижчими доходами (менші за 17780 доларів США на рік на особу), але вищим за граничний (біфуркаційний) рівень диверсифікації витратків. За суттєво менших доходів, ніж передбачено трендом, ці країни досягли межі насичення потреби в диверсифікації індивідуальних споживчих витратків (0,948). Тобто дана група об'єднує країни, які ефективніше за середній світовий рівень використовують наявні економічні

можливості, зокрема досягнутий рівень доходів для задоволення потреб споживачів та поліпшення структури споживчих видатків.

Таблиця 1

Класифікація національних моделей споживання (критерій порівняння: залежність рівня доходів та диверсифікації споживчих видатків домогосподарств)*

<p><i>Перша група</i> – характеризується відносно невисокими доходами та близькою до глобального тренду залежністю міри диверсифікації індивідуальних споживчих видатків від розмірів доходу на душу населення. Простежується виражена залежність «більші душеві доходи – вища диверсифікація споживчих видатків», що свідчить про те, що провідна рушійна сила оновлення структури споживання в цих країнах – подолання домінування видатків на першочергові потреби та конкуренція між галузями національної економіки та між національними виробниками та імпортерами, за кошти, що вивільняються від задоволення першочергових потреб та можуть спрямовуватись на вирішення завдань людського і суспільного розвитку</p>	<p>Азербайджан, Албанія, Алжир, Ангола, Бангладеш, Барбадос, Бенін, Болівія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Бутан, В'єтнам, Вірменія, Габон, Гаїті, Гамбія, Гана, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Домініка, Ефіопія, Єгипет, Замбія, Зімбабве, Індія, Індонезія, Ірак, Іран, Йорданія, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Кенія, Киргизстан, Конго, Конго, Кот-д'Івуар, Ліберія, Мавританія, Мадагаскар, Македонія, Малаві, Мальдівські о-ви, Мозамбик, Монголія, Монтсеррат, М'янма, Непал, Нігерія, Пакистан, Палестинська територія Сенегалу, Ємен, Республіка Беліз, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі Малі, Свазіленд, Судан, Суринам, Сьєрра-Леоне, Таджикистан, Танзанія, Уганда, Україна, Фіджі, Філіппіни, Центральноафриканська Республіка Чад, Шрі-Ланка</p>
<p><i>Друга група</i> – характеризується відносно меншим душевим доходом, вищою диверсифікацією структури індивідуальних споживчих видатків, ніж передбачена глобальним трендом для відповідного рівня доходів. Досвід цих країн може бути корисним для розуміння структурних та інституціональних передумов кращого використання економічного потенціалу суспільства для вирішення завдань оптимізації структури особистого споживання</p>	<p>Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Венесуела, Гондурас, Гренада, Грузія, Домініканська Республіка, Еквадор, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Лесото, Маврикій, Марокко, Мексика, Молдова, Намібія, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Південна Африка, Румунія, Сальвадор, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Люсія, Сербія, Таїланд, Туніс, Уругвай, Чорногорія, Ямайка,</p>
<p><i>Третя група</i> – відносно вищі душеві доходи, близька до найвищого рівня диверсифікація структури споживчих видатків, що означає подолання домінування видатків на першочергові потреби, вирівнювання розподілу видатків між 12-ма функціональними групами, насичення потреби в диверсифікації структури споживчого бюджету. Подальше нарощення частки видатків, пов'язаних з людським розвитком і підвищенням соціальної мобільності, та скорочення частки видатків на задоволення першочергових потреб виявлятиметься вже не в зниженні, а в зростанні концентрації видатків (вже навколо нових, пов'язаних з людським розвитком груп витрат).</p>	<p>Австралія, Австрія, Антигуа і Барбуда, Багами, Бахрейн, Бельгія, Бруней, Велика Британія, Віргінські острови, Гонконг, Греція, Данія, Естонія, Ізраїль, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Казахстан, Катар, Канада, Китай, Кіпр, Кувейт, Кюрасао, Латвія, Литва, Люксембург, Макао, Малайзія, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Оман, Південна Корея, Польща, Португалія, Російська Федерація, Саудівська Аравія, Сент-Кітс і Невіс, Сінгапур, Словаччина, Словенія, США, Тайвань, Теркс і Кайкос, Тринідад і Тобаго, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Чилі, Швейцарія, Швеція, Японія</p>
<p><i>Четверта група</i>, що характеризується відносно вищими душевими доходами, відносно невисокими показниками диверсифікації індивідуальних споживчих видатків, є прикладом гіршого використання наявного економічного потенціалу для вирішення завдань споживання</p>	<p>Екваторіальна Гвінея, Кайманські острови, ОАЕ, Сейшельські острови, Сент-Мартін</p>

* Сформовано авторами за результатами власних розрахунків (база даних сформована за [4])

Третя група (правий верхній квадрант) – включає країни з високим (більшим за біфуркаційний) рівнем душевих доходів, високим рівнем диверсифікації видатків (вищим за 0,948).

Четверта група (правий нижній квадрант) – включає лише п'ять країн з високим рівнем доходів, але суттєвими відхиленнями від тренду: структура їх споживчих видатків характеризується значно вищою сконцентрованістю у порівнянні з третьою групою.

Висновки і перспективи досліджень. Таким чином, глобальні тенденції проявляються в сталому зв'язку між збільшенням реального доходу населення і такими процесами еволюції структури особистого споживання як зростання диверсифікації структури індивідуальних споживчих видатків. Зниження концентрації споживчого бюджету дозволяє розширити споживчий попит, вивільнити резерви зростання і позитивних структурних зрушень в економіці за рахунок заміщення галузей з низькою часткою доданої вартості і переважанням праці низької

кваліфікації галузями з високою часткою доданої вартості в ціні та більшими масштабами попиту на висококваліфіковану працю та послуги з досліджень й розробок.

Висока концентрація споживчих видатків домогосподарств унеможливує створення сприятливих умов для накопичення людського потенціалу та підвищення соціальної мобільності населення, оскільки останні неможливі без розширення масштабів попиту з боку домогосподарств на ті блага, споживання яких пов'язане з розвитком людського потенціалу суспільства та підвищенням соціальної мобільності населення (що вимагає зростання частки витрат домогосподарств на освіту, охорону здоров'я, транспорт, зв'язок, культуру та відпочинок).

Незважаючи на наявність глобальних трендів у розвитку відносин споживання, національна специфіка проявляється у інституціональному забезпеченні цих відносин, механізмах використання та підвищення економічних можливостей, шляхах забезпечення прогресу структури індивідуального споживання.

Відповідно, перспективним у подальших дослідженнях виявляється вивчення ключових важелів впливу на темпи соціального розвитку українського суспільства, пов'язаних зі зростанням платоспроможності домогосподарств та залученням ринкових, конкурентних чинників підвищення ефективності сфери освоєння інвестицій в людський капітал.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Chai A., Moneta A. Back to Engel? Some evidence for the hierarchy of needs // Journal of Evolutionary Economics. 2012.
2. Chai A., Rohde N., Silber J. Measuring the Diversity of Household Spending Patterns // Journal of Economics Surveys. 2014.
3. Clements K. W., Wu Y., Zhang J. Comparing International Consumption Patterns // The University of Western Australia. – Economics Discussion Working Papers. 2004.
4. International Comparison Program Report 2011. (<http://data.worldbank.org/>).
5. Muhammad A., James L. S., Meade B., Regmi A. International Evidence on Food Consumption Patterns: An Update Using 2005 International Comparison Program Data // Dept. of Agriculture, Econ. Res. Serv. 2011.
6. Seale J.L., Regmi A. Modeling international consumption patterns // Review of Income and Wealth. Series 52, 2006. Number 4, P. 603 – 624.
7. Theil H. The information approach to demand 2006 analysis // Econometrica. 2006. P. 67 – 87.

REFERENCES

1. Chai, A. and A. Moneta (2012) "Back to Engel? Some evidence for the hierarchy of needs," Journal of Evolutionary Economics 1-28.
2. Chai, A. Rohde, N. Silber, J. (2014), "Measuring the Diversity of Household Spending Patterns," Journal of Economics Surveys, DOI: 10.1111/joes.12066.
3. Clements, K. W., Wu Y., Zhang, J. (2004), "Comparing International Consumption Patterns," The University of Western Australia, Department of Economics, Economics Discussion Working Papers.
4. International Comparison Program Report 2011. (<http://data.worldbank.org/>).
5. Muhammad, A., James L. S., Jr., Meade B., and Regmi A. (2011), "International Evidence on Food Consumption Patterns: An Update Using 2005 International Comparison Program Data," TB-1929. U.S. Dept. of Agriculture, Econ. Res. Serv. 53p.
6. Seale, J.L. Jr., Regmi A. (2006), "Modeling international consumption patterns," Review of Income and Wealth. Series 52, Number 4, P. 603 – 624.
7. Theil, H. (2006) "The information approach to demand analysis" / Econometrica. 33. p. 67 – 87.

Одержано 01.03.2016 р.